

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ**

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Magistratura pilləsi üçün

Qədim türk yazılı abidələri fənnindən

PROQRAM

TƏRTİB EDƏNİ:

prof. M.D.NOVRUZOV

Bakı-2014

"Qədim türk yazılı abidələri" kursu BDU-nun BDU-nun filologiya fakültəsinin magistratura pilləsində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. ...saat mühazirə, ... saat məşğələni özündə ehtiva edən bu kurs bakalavr tədris proqramında verilmiş bilikləri daha da dərinləşdirməyə, tələbələrə müstəqil tədqiqatçılıq bacarığının aşılmasına xidmət edir. "Qədim türk yazılı abidələri" kursunun proqramı işçi proqram kimi yazılmışdır və gələcəkdə müəyyən əlavələrin olacağı nəzərdə tutulur.

GİRİŞ

"Qədim türk yazılı abidələri" kursunun məqsəd və vəzifələri. Kursun tədrisinin əhəmiyyəti.

"Qədim türk dövrü", "Qədim türk" anlayışlarının izahı. Qədim türk dövlətləri barədə qısa məlumat.

I

Qədim türk yazılı abidələrinin təsnifi

Qədim türk yazılı abidələrinin təsnifi prinsipləri:

1. Coğrafi prinsip
2. Əlifba və yazı prinsipi
3. Tarixilik prinsipi
4. Janr və məzmun prinsipi
5. Din və dünyagörüşü prinsipi
6. abidənin yazıldığı materialın növü prinsipi
7. Aidlik və mənsubiyyət prinsipi

II

Qədim türk yazılı abidələrinin tədqiqi tarixi

Qədim türk yazılı abidələrinin aşkar edilməsi və araşdırılması. Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış abidələr barədə ilkin məlumatlar. XIX əsrdə qədi türk (run) əlifbası ilə yazılmış abidələrə marağın artması. Abidələrin atlaslarının nəşri. Abidələrin müxtəlif xalqlara aid edilməsi. Qədim türk (run) ilə yazılmış abidələrin oxunması. Bu sahədə V.Tomsen və V.V.Radlovun xidmətləri. Yeni abidələrin aşkar edilməsi.

Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış abidələrin elmi əsasda öyrənilməsinin birinci mərhələsi (1884-1920). Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış abidələrin öyrənilməsinin ikinci mərhələsi (1920-1960). Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış abidələrin öyrənilməsinin üçüncü mərhələsi (1960-cı ildən sonra).

Qədim türk (run) əlifbası ilə yazılmış abidələrin Azərbaycanda öyrənilməsi. Bu əlifba ilə yazılmış abidələrin yazılış tarixi barədə mübahisələr. Digər əlifbalarla (uyğur, manixey, soqd, suriya, Tibet, brahma, yunan və s.) yazılmış qədim türk abidələrinin öyrənilmə tarixi.

Uyğurlar. Uyğur abidələrinin öyrənilməsinin birinci mərhələsi-abidələrin toplanması dövrü (1820-1900). Uyğur abidələrinin öyrənilməsinin ikinci

mərhələsi (XX-XXI əsrlər). Abidələrin toplanması, nəşri, tədqiqi.

Azərbaycanda uyğur abidələrinin öyrənilməsi.

III

Qədim türk yazılı abidələrinin məzmunu

1. Oğuz abidələri (Kül tigin, Bilgə xaqan, Tonyukuk, Küli çor, Ongin, İhe-aheste, Hoyto-temir, Üçüncü Orxon abidəsi) barədə məlumat.

2. Qırğız abidələri. Yenisey və Talas hövzəsində tapılmış 180-dən çox kiçik abidə və Şimali Monqolustandakı Suci abidəsi barədə məlumat.

3. Uyğur abidələri: 1) Run əlifbası ilə yazılmış uyğur abidələri (Moyun çor, Terxin, Tes, Karabalsaqun, "İrk bitik", Fərqanə abidələri) barədə məlumat; 2) Uyğur əlifbası ilə yazılmış abidələr: a) manixey dini məzmunlu abidələr: Aprin çor tiginin poeziyası, "Xuastuanift", "İki yıldıız nom", "Bögü xan şərəfinə abidə" haqqında məlumat; b) Budda diniz məzmunlu abidələr. "Altun yaruk", "Syuan Tszyanın bioqrafıyası", "Səkkiz yüknək", "İblis Atavaki haqqında hekayət" və digər abidələr barədə məlumat. Sıngu Seli Tudunun yaradıcılığı; c) Xristian dini məzmunlu abidələr. "İncil"dən tərcümələr barədə məlumat. "Cadugərlərin sitayışı" abidəsi; 3) Manixey əlifbası ilə yazılmış abidələr barədə məlumat; 4) Uyğur hüququ sənədləri ("Küncüt borcu" abidəsi); 5) Tibbə aid tərcümə əsərləri.

IV

Qədim türk əlifbası

Qədim türk (run) əlifbasının qrafik, areal və kallioqrafik xüsusiyyətləri. Qədim türk kursiv yazısı. Əlifbanın mənşəyi barədə. Türk və Skandinaviya runları. Əlaqələr.

V

Qədim türk dili

"Qədim türk dili" anlayışı. Qədim türk dili türk dillərindən biri kimi. Bu dilin tarixi sələfləri. Qədim abidələrinin dili ədəbi dil kimi. Qədim türk ədəbi dilinin koynesi. Qədim türk ədəbi dilinin ləhcələri: oğuz ləhcəsi, qırğız ləhcəsi(qıpçaq) ləhcəsi, uyğur ləhcəsi. Bu ləhcələri bir-birindən fərqləndirən əsas fonetik və morfoloji xüsusiyyətlər. Xaqaniyyə türkcəsinin formalaşmasında qədim türk ədəbi dilinin rolu. Qədim türk dilinin xələfləri - mübahisələr və fərziyyələr.

VI

Fonetika və fonologiya

Qədim türk dilinin fonetikasının araşdırılmasının əhəmiyyəti. Qədim türk dilində sait fonemlər. Ə foneminin varlığı barədə mübahisələr. Qədim türk dilində sait səslərin keyfiyyət xüsusiyyətləri (anlautda,

inlautda, auslautda). Qalın və incə saitlər. Dodaqlanan və dodaqlanmayan saitlər. Açıq və qapalı saitlər. Qədim türk dilində sait səslərin kəmiyyət xüsusiyyətləri: qısa və uzun saitlər. İlkən uzanma. Qədim türk dilində uzun saitlərin varlığı.

Qədim türk dilində samit fonemlər. Samit səslərin keyfiyyət xüsusiyyətləri: artikulyasiyaya görə; əmələ gəlmə yerinə görə. Samit səslərin özəllikləri: anlautda, inlautda, auslautda. **s-ş** pereboyu.

Qədim türk dilində ahəng qanunu. Saitlərin ahəngi: dodaq və damaq ahəngi. Dodaq və damaq ahənginin pozulması. Samitlərin ahəngi. Kombinatorika. Fonetik hadisələr. Səs keçidləri. Qədim türk dilində vurğu. Qədim türk dilində heca və onun növləri.

VII

Söz yaradıcılığı və leksika

Qədim türk dilində söz yaradıcılığı prosesi:

a) Morfoloji üsul: ad düzəldən şəkilçilər, feil düzəldən şəkilçilər

b) Sintaktik üsul

c) Fonetik üsul

ç) Kalka

Qədim türk dilinin leksik quruluşu. Türk mənşəli sözlər. Alınmlar.

Qədim türk leksikasının tematik söz qrupları. Qədim türk onomastikası.

VIII

Morfologiya

Qədim türk dilində kök və şəkilçi problemi. Nitq hissələri: əsas nitq hissələri (isim, sifət, say, əvəzlik, feil, zərf), köməkçi nitq hissələri (qoşma, bağlayıcı, ədat).

İsim. qrammatik kateqoriyaları: hal, kəmiyyət, mənsubiyyət kateqoriyaları.

Sifət.

Say. Say sistemi. Miqdar, sıra və toplu saylar.

Əvəzlik. Şəxs, işarə, sual, təyini əvəzlilər.

Zərf.

Feil. Feilin təsriflənməyən formaları: feili sifət, feili bağlama. Feilin qrammatik kateqoriyaları: şəxs kateqoriyası, təsirlilik və təsirsizlilik kateqoriyası, növ kateqoriyası, şəkil kateqoriyası (əmr, şərt, arzu, xəbər).

Qədim türk dilində köməkçi nitq hissələri (qoşma, bağlayıcı, ədat).

IX

Sintaksis

Söz birləşmələri: təyini söz birləşmələri, feili birləşmələr. Tərkiblər: feili sifət tərkibi, feili bağlama tərkibi.

Cümlə. Cümlədə sözün sırası. Məqsəd və intonasiyaya görə sadəcə ümlənin növləri. Cümlə üzvləri.

Mürəkkəb cümlə: tabesiz mürəkkəb cümlə; tabeli mürəkkəb cümlə.

X

Üslubiyyat və linqvopoetika

Qədim türk ədəbiyyatı: şifahi xalq ədəbiyyatı, yazılı ədəbiyyat. Şifahi xalq ədəbiyyatının janrları: epos, nağıl, lətifə, atalr sözü və məsəllər, ağılar, nəğmələr. Yazılı ədəbiyyat. nəsr: sutralar və çatıqlar. Nəzm: koşuq, takşut, yır, kuş, şlok, padak, kavi, başıq.

Qədim türk ədəbi dilinin üslubları: bədii üslub, elmi üslub, rəsmi-kargüzarlıq üslubu. Poeziya və nəsr əsərlərində üslub fərqləri. Nəsr əsərlərində dram elementlərinin yeri. Nəsr əsərlərində təhkiyə forması.

Qədim türk yazılı abidələrinin poetikası. Poetik fiqurlar. antonim və sinonimlərlə yaranan poetik fiqurların xüsusiyyətləri.

Bənzətmə və metaforalar. Alliterasiya və assonans. Qədim türk şeirində qfiyə və heca.

Elmi üslub. Elmi üslubun tələbləri (fəlsəfə və tibbə aid abidələrin materialları əsasında).

Rəsmi kargüzarlıq üslubu (hüquq sənədləri əsasında).

Qədim türk ədəbiyyatında tarixi salnamə janrında yazılmış əsərlərin yeri. Qədim türklərdə filologiyanın inkişaf səviyyəsi.

ƏSAS ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Y. Qədim türk (runik) yazılı abidələrinin dili, Bakı, 2004.
2. Əsgər Ə., Qırçaq M. Türk savaş sənəti, Bakı, 1996.
3. Əski türk yazılı abidələri müntəxabatı, Bakı, 1992.
4. Quliyev Ə. Qədim türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. I-II hissə, Bakı, 2001.
5. Qumilyev L. qədim türklər, Bakı, 1993.
6. Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələrində adlar, I, Bakı, 1979, II, Bakı, 1981.
7. Rəcəbli Ə. Qədim türkcə- azərbaycanca lüğət, Bakı, 2001
8. Rəcəbli Ə. Göytürk dilinin fonetikasi, Bakı, 2004.
9. Rəcəbli Ə. Göytürk dilinin leksikasi, Bakı, 2004.
10. Rəcəbli Ə. Göytürk dilinin morfolojiyası, Bakı, 2002.
11. Rəcəbli Ə. Göytürk dilinin sintaksisi. Bakı, 2004.
12. Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. Orxon-Yenisey abidələri. Bakı, 1993.
13. Şükürlü Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı, 1993.

KÖMƏKÇİ ƏDƏBİYYAT

1. Qırçaq M. Kəmiyyət anlayışının dildə ifadəsi. Bakı, 2000.

2. Qırçaq M. Türk say sistemi. Bakı, 1996.
3. Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века, А.-А., 1971.
4. Байчоров С.Я. Северокавказский ареал древнетюркской письменности, АКД, М., 1977.
5. Батманов И.А. Язык енисейских памятников древнетюркской письменности, Фрунзе, 1959.
6. Батманов И.А. Таласские памятники древнетюркской письменности, Фрунзе, 1971.
7. Васильев Д.Д. Графический фонд памятников рунической письменности азиатского ареала, М., 1983.
8. Гумилев Л.Н. Хунну, Санкт-Петербург, 1993.
9. Дмитриева Л.В. Хуастуанифт. - Тюркологические исс., М.,-Л., 1963.
10. Древние письма Хакасии. Составители О.В. Субракова, И.А.Батманов, Абакан, 1970.
11. Древние тюркские диалекты и их отражение в современных языках, Фрунзе, 1971.
12. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники как источник по истории Средней Азии. М., 1964.
13. Кондратьев В.Г. Грамматические строй языка памятников древнетюркской письменности, (VII-IX вв.), Л., 1981
14. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников (VII-IX вв.), Л., 1980

15. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л., 1951
16. Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков. М.-Л., 1952
17. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии-Киргизии. М.-Л., 1959
18. Насилов В.М. Язык орхон- енисейских памятников, М., 1960
19. Насилов В.М. Древнеуйгурский язык, М., 1963.
20. Памятники древнетюркской письменности Тувы. Под редакцией И.А. Батманова и А.Ч.Кунаа, I-III, Кызыл, 1963-1965.
21. Caferoğlu A. Türk dili tarihi, I, İstanbul, 1970.
22. Clouston G.sir. An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, 1972.
23. Emre A.C. Türk lehcelerinin mukayiseli grameri (ilk denem). Birinci kitap. Fonetik, İstanbul, 1949.
24. Gabain A. von. Eski türkçenin grameri, Ankara, 1995
25. Orkun H.N. Eski türk yazıtları, Ankara, 1987.
26. Tekin T. Qrammar of Orkhon Turkish, Bloomington, 1968.
27. Tekin T. Ana Türkçede aslı uzun ünlüler, ankara, 1975.
28. TekinT. Eski Türkçe- Türk dünyası El kitabı, Ankara, 1976.

